

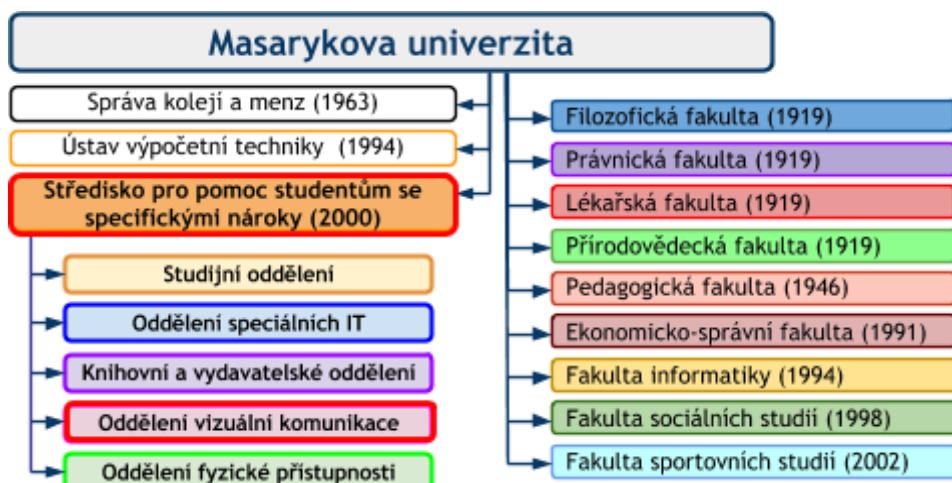
Norské fondy – průběžná zpráva o průběhu projektu

Petr Peňáz, Masarykova univerzita

Sign Languages in Higher Education – organizační rámec

Projekt *Sign Languages in Higher Education*, financovaný Norskými fondy pod č. NF-CZ07-ICP-3-229-2015 v letech 2015-2016, umožňuje Středisku pro pomoc studentům se specifickými nároky Masarykovy univerzity institucionální spolupráci s Institutem mezinárodních studií a tlumočnictví (*Institutt for internasjonale studier og tolkeutdanning*) na Fakultě vzdělávání a mezinárodních studií (*Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier*) Vysoké školy aplikovaných věd v Oslu a Akershusu (*Høgskolen i Oslo og Akershus*). Cílem této spolupráce je umožnit týmu především neslyšících odborných pracovníků, aby vzájemně porovnaly roli, kterou v současnosti plní český a norský znakový jazyk v českém a norském terciárním vzdělávání. Partnerskými institucemi jsou na české straně Ústav speciálněpedagogických věd Univerzity Palackého v Olomouci a na norské straně Statped (Národní speciálněpedagogický servisní institut), zvláště jeho Centrum pro přípravu vzdělávacích materiálů a vývoj technologií se sídlem v Trondheimu, a NAV (Úřad sociální péče a pracovních podmínek) jako národní garant práva norských občanů na komunikaci v norském znakovém jazyce.

Odlíšná perspektiva obou spolupracujících institucí je do jisté míry zřejmá z jejich organizační struktury, tedy z kontextu, do něhož jsou dílčí pracoviště začleněna. Na české straně jde o tým Oddělení vizuální komunikace, který působí v rámci velkého celouniverzitního pracoviště, jehož praktickým úkolem je zajišťovat inkluzivní vzdělávání na Masarykově univerzitě:

Na norské straně jde o oborový tým Tlumočnictví norského znakového jazyka na Katedře mezinárodních studií a tlumočnictví, jejímž úkolem je profesní příprava učitelů a sociálních pracovníků pro multikulturní práci ve skupinách ohroženými sociální exkluzí jak v Norsku (tradiční i nové etnické menšiny, nová imigrační vlna, sociálně vyloučené osoby, osoby se sluchovým postižením), tak i v jiných částech světa, kde Norsko nabízí pomoc a spolupráci::

Uživatelé norského znakového jazyka se tedy jako cílová skupina ocitají vedle nositelů jiných kultur a jiných mluvených jazyků, kterým je Norsko připraveno zabezpečit podmínky pro bezpečný život, profesní uplatnění a vzdělávání se zřetelem k jejich kulturní identitě a právu na sebeurčení. Tento kontext jasně staví norskou vzdělávací koncepci po bok vzdělávacím programům Deaf Studies pojatým spíše kulturně (nikoli Disability Studies pojatým sociálně). V žádném případě není zaměření těchto studijních programů speciálněpedagogické, přestože ostatní obory téže fakulty jsou pedagogické. Podobné kontextové zařazení platí i pro další dvě norská univerzitní pracoviště, na nichž je zajišťována profesní příprava tlumočnicků norského znakového jazyka: Univerzitu v

Bergenu (*Universitetet i Bergen*) a Norskou univerzitu technických a přírodních věd v Trondheimu (*Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet i Trondheim*).

Statistické srovnání tlumočnických aktivit

Uvážíme-li, že v Norsku v současnosti působí 3 vysoké školy s akreditovaným programem pro vzdělávání tlumočnicků s celkovým počtem kolem 50 absolventů ročně, je nasnadě největší stávající rozdíl oproti českým podmínkám, kde striktně vzato terciární vzdělávání tlumočnicků znakového jazyka neexistuje. Oborově nejbližší stojí Ústav jazyků a komunikace neslyšících na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, jehož stávající studijní program se zaměřuje na češtinu a český znakový jazyk jako komunikační nástroje neslyšících, nikoli přímo na tlumočení mezi těmito jazyky. Vyšší odborná škola v Hradci Králové otevření studijního oboru pro tlumočnický program připravuje a to nikoli na bakalářské úrovni, na Masarykově univerzitě a Univerzitě Palackého v Olomouci je zřízení takových oborů součástí strategických záměrů, stejně jako na Univerzitě Karlově v Praze. To se pak odráží v dramaticky odlišném počtu registrovaných tlumočnicků znakového jazyka: 600 na norské straně (přibližně 100 jako interní zaměstnanci NAV, zbytek jako osoby samostatně výdělečně činné) oproti 40 osobám registrovaným v českém Centru zprostředkování tlumočnicků pro neslyšící (optimističtější číslo 70 uvádí pro české země vůbec ředitelka hradeckých speciálních škol pro sluchově postižené Iva Rindová a přebírá ho ASNEP). Vzhledem k rozdílu v počtu obyvatel tak proti norským 7-8 uživatelům znakového jazyka na 1 tlumočnicka stojí alarmující číslo 100–200 uživatelů českého znakového jazyka na 1 tlumočnicka.

Srovnávací tabulka údajů o tlumočení znakového jazyka		
	Norsko	Česká rep.
Počet obyvatel	5 milionů	10 milionů
Počet mluvčích znakového jazyka	4–5 tisíc	7–8 tisíc
Počet registrovaných tlumočnicků ZJ	500-600	40-70
Počet neslyšících na 1 tlumočnicka ZJ	7–8	150–200
Počet vysokoškolských tlumočnických studijních programů	3	0
Počet absolventů tlumočnických studijních programů za rok	50	0

Norské výdaje na tlumočení jsou podle údajů mluvčí NAV v přepočtu 463 mil. Kč ročně, na české straně nelze v tuto chvíli vzhledem k decentralizaci nákladů celkové vynakládané prostředky určit. Nejvýraznější je částka, kterou MŠMT přiděluje na 70 neslyšících studentů vysokých škol ve výši přibližně 10 milionů Kč (2015, v této částce jsou však i jiné služby). Kdyby všichni uživatelé znakového jazyka byli srovnatelně dotováni, znamenalo by to pro český rozpočet roční výdaje kolem 1 miliardy Kč, což by byla částka srovnatelná s výdaji norskými. Stav je ovšem takový, že náklad MŠMT na

tlumočení na vysokých školách je v tuto chvíli jedinou takto vymezenou kapitolou v českém rozpočtu, vedle částky, kterou od MPSV získává ASNEP pro Centrum pro zprostředkování tlumočnicků pro neslyšící.

Srovnání přístupu ke znakovému jazyku a přípravě jeho tlumočnicků

Pro porovnání přístupu jednotlivých institucí používáme tuto pracovní typologii možných pohledů na znakový jazyk:

1. Znakový jazyk jako komunikační nástroj neslyšících

- historicky nejstarší doložený přístup
- běžný na speciálněpedagogických pracovištích
- znakový jazyk je předmětem pozornosti nikoli lingvisticky, ale jako jeden z komunikačních nástrojů neslyšících, používaný ve vzdělávání (věnuje se mu pozornost podobná jako brailleskému písmu ve výchově nevidomých)

2. Znakový jazyk jako forma vizuální komunikace

- přístup intuitivně blízký chápání neslyšících
- běžný v prostředí věnujících pozornost nonverbální komunikaci obecně (psychologie, umělecká výchova apod.)
- pozornost věnována schopnosti vnímat vizuální podněty okolí a odkazovat na ně při komunikaci

3. Znakový jazyk chápaný lingvisticky

- teoretické základy: William C. Stokoe (Gallaudet University) v návaznosti na Bernarda T. M. Tervoorta (University Amsterdam)
- vychází ze strukturalismu a aplikuje na znakové jazyky konvenční lingvistickou analýzu (fonologie, morfologie, syntax, lexikologie)
- obvyklý ve výzkumu

4. Znakový jazyk chápaný psychologicky

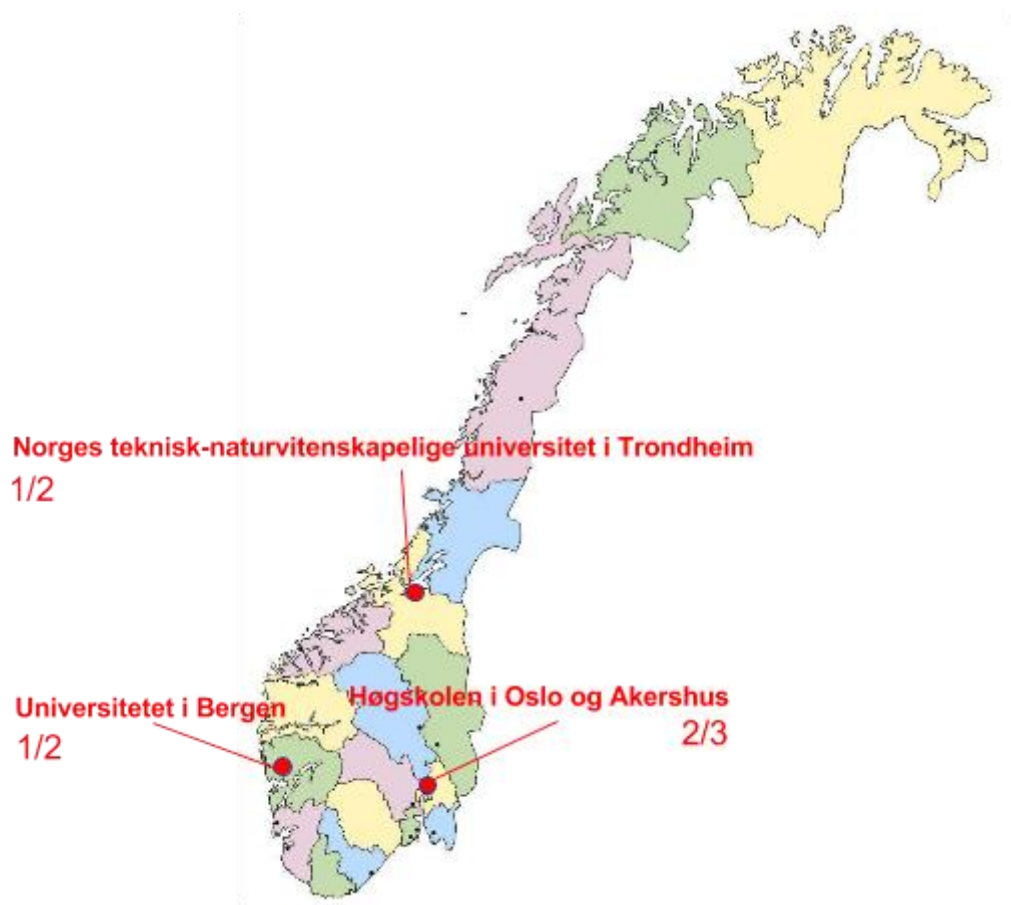
- méně častý přístup ve vysokoškolské praxi
- preferuje vztahy jazyka a myšlení a zkoumá specifika vnímání, myšlení a učení daná vizuálně-motorickou komunikací

Při této typologii lze konstatovat, že výuka znakového jazyka je v Norsku emancipována od pedagogických souvislostí (jinak je tomu ovšem při tvorbě publikací ve znakovém jazyce, které jsou naopak chápány jako pedagogický materiál), neobjevuje se tedy pojetí (1). Současně však lze pozorovat, že lingvistické pojetí (3) a psychologické pojetí (4) se v praktické přípravě tlumočnicků projevuje také relativně málo, zvláště v souvislosti s ustupujícím povědomím o lingvistice, které pod pragmatickým anglosaským vlivem zasahuje pedagogickou praxi obecně. V norských podmínkách má k tomuto pojetí nejbližší pracoviště na Vysoké škole aplikovaných věd v Oslu, o němž bylo řečeno, že zařazuje přípravu tlumočnicků znakového jazyka do souvislosti s přípravou tlumočnicků jiných jazyků. Navíc v čele pracoviště stojí profesor Arnfinn M. Vonen, který je v Norsku uznávaným lingvistou (v minulosti stál v čele královské jazykové rady). Přesto

i o tomto pracovišti platí, že tříletý studijní obor tlumočnictví znakového jazyka je koncipován převážně prakticky. V prvním roce jsou studenti podrobeni velmi intenzivnímu tréninku v norském znakovém jazyce. Pro zahájení studia není požadována žádná vstupní znalost norského znakového jazyka, proto je z počátku žádoucí dostat studenty na určitou úroveň praktického zvládnutí jazyka. Vzhledem k absenci standardizovaných testů pro norský znakový jazyk nelze tuto úroveň usouvztažnit k Společnému evropskému referenčnímu rámci pro jazyky. Osvojování jazyka probíhá bez soustavného výkladu gramatiky a neopírá se primárně o znalost gramatických pravidel. Studenti jsou v tříhodinových blocích čtyři dny v týdnu vystaveni interakci s rodilým mluvčím, bez použití dalšího zprostředkujícího jazyka. Jedním z argumentů pro uplatnění takto přímé metody je co nejrychlejší změna orientace slyšícího člověka na primárně vizuální kód komunikace, což svědčí o přístupu (2).

Neslyšící obecně zdůrazňují málo rozvíjenou schopnost slyšících lidí pracovat s prostorem, ikoničností a mimikou ve znakovém jazyce, proto u studentů začínají právě s tréninkem těchto dovedností, a to i na úkor osvojování si gramatiky a konvenční slovní zásoby. K těmto cvičením dostávají studenti jednou týdně přednášku o zvycích a kultuře neslyšící komunity, kterou opět zajišťuje neslyšící lektor. V dalších letech studia dochází k trénování tlumočnických dovedností, a to obdobným způsobem — tedy s minimem výkladu a teorie. Jádrem výuky je opět praktický trénink, při kterém se student snaží maximálně využít své omezené znalosti slovní zásoby a gramatiky jazyka.

Norské studijní programy pro tlumočnický znakového jazyka a jejich typologické zařazení

Vztah mezi studijními programy pro tlumočníky a profesní praxí

Silnou stránku norských studijních programů pro tlumočníky tak představuje velký počet studentů i zkušených lektorů, slyšících i neslyšících a vysoká efektivita praktického nácviku komunikačních dovedností studentů. Slabší stránkou je malá vazba mezi lingvistickou teorií a vizuálně komunikační praxí. Nutnost zahrnout do studia tlumočnictví i samotné zvládnutí znakového jazyka omezuje časovou dotaci na tlumočnickou teorii i praxi (kurikula mluvených jazyků přitom samotné zvládnutí jazyka nezahrnují). Slabinou je nepochybně i to, že chybějící lingvistické deskripce (gramatika, lexikologie) se promítá jako nedostatek učebnic a nesystematičnosti metod – chybí přesné vymezení požadavků pro jednotlivé fáze studia (povinná penza gramatiky, znakové zásoby atd.).

Dopad těchto skutečností na profesní praxi norského tlumočníka je zjevný. Pozitivně se projevuje především to, že nabídka tlumočnických služeb překračuje poptávku a že prakticky neexistuje finanční omezení na individuální čerpání tlumočnických služeb. Velmi podstatnou výhodou, která na studijních programech závislá není, je právo zaměstnavatele získat zdarma státem placené tlumočnické místo (na 3,5 úvazku neslyšících) a silná technologická podpora pro tlumočení online, která souvisí s nutností řešit tlumočení při velmi malé hustotě osídlení. Pro další rozvoj českého systému je vhodné vzít v potaz i slabší stránky tlumočnické praxe. Ani tak vysoká finanční investice, k jaké dochází v Norsku, totiž zcela neřeší pokrytí tlumočnických potřeb. Čistě

sociální pojetí služby je v rozporu s lingvistickým vymezením tlumočení: slyšící nemá nárok na čerpání služby, chybí zodpovědnost organizátora projevu za přístupnost). Požadavky na tlumočení zůstávají občas nepokryty, přestože nabídka překračuje pop-távku: zákoník práce a pracovní návyky nezávislých tlumočnicků snižují dostupnost tlumočení ve večerních hodinách, o svátcích apod.

Velkému počtu tlumočnicků zcela neodpovídá způsob koordinace (chybí databáze specializací a praxí, nástroje na vyloučení duplicit apod.), překvapivě chybí i systém dalšího vzdělávání tlumočnicků.

Role znakových jazyků na vysokých školách

Ani norský, ani český vzdělávací systém nepočítá s terciární vzdělávací institucí, v níž by znakový jazyk byl primárním vyučovacím jazykem, jako je tomu v Gallaudet University. Neslyšící je proto typickým reprezentantem minority, ať už je tato minorita vymezena pedagogicky, psychologicky, sociologicky nebo etnicky. Znakové jazyky se pak objevují v terciárním vzdělávání ve dvou zásadně odlišných rolích, z nichž každá se vnitřně dělí:

1. praktický komunikační nástroj akademické minority

1. **minority studentů** – na české straně dosáhla tato minorita vrcholu před 3 roky počtem 80 studentů a postupně mírně klesá, na norské straně se ji nepodařilo zjistit
2. **minority učitelů** – na české straně existuje tato skupina pouze na MU (5 mluvčích znakového jazyka jako interních zaměstnanců, 10 slyšících akademických pracovníků schopných komunikace v ČZJ), zatímco na UK a UP je jediný stálý neslyšící lingvista spolupracující s několika bilingvními slyšícími; na norské straně jsou větší počty interních neslyšících lektorů, případně lingvistů (na všech 3 školách 3-5 osob) a především mnohem větší týmy slyšících schopných plynulé komunikace v NTS

2. předmět výzkumu a vzdělávání

1. **praktický trénink v komunikaci znakovým jazykem** – na české straně dosud neexistují akreditované vysokoškolské programy tohoto zaměření, takže jde jen o předměty či skupiny předmětů, na většině českých škol obvykle zařazené do programů speciálněpedagogických, na UK i do programu lingvistického, na norské straně jde o vzdělávací programy pro tlumočnický na 3 školách
2. **teoretický výzkum znakového jazyka a zveřejnění dat** (gramatika, lexikografie) – na české straně je systematický lingvistický výzkum veden jen na UK, na UP a MU spíše pedagogický, zveřejňování dat je předmětem zájmu všech tří škol, do určité míry se zapojuje i ZČU a HK; na norské straně je výzkum rovnoměrněji rozložen, ale dostupných dat je velmi málo v obou zemích.

Přestože je žádoucí, aby všechny jmenované role byly v koordinované součinnosti a vzájemně se podporovaly, v praxi jsou nositelé těch rolí zpravidla zcela oddělenými zá-

jmovými skupinami, v Norsku paradoxně ještě více než na české straně (1.1 zabezpečuje tlumočnické centrum NAV a škola tyto otázky neřeší; 1.2 zabezpečují bilingvní pedagogové, případně interní tlumočnické placené NAV; 2.1 se jen v malé míře opírá o teorii a výzkum; 2.2 jen v malé míře slouží praxi). Nápadně nevyřešenými otázkami jsou:

1. ověřování jazykové kompetence studenta, učitele a výzkumného pracovníka

- o velikost komunity mluvčích znakového jazyka neumožňuje výběr na základě splnění jasně daných požadavků (maturita z mluveného jazyka, maturita ze znakového jazyka)
- o v praxi obou zemí se iracionálně předpokládá, že kdo se pokládá za člena komunity mluvčích znakového jazyka, je v tomto jazyce jazykově kompetentní
- o problém představuje i průběžný trénink a kultivace jazykových znalostí a dovedností přijatých studentů a učitelů (intuitivní znalost gramatiky, znalost odborných termínů, znalost znakových archaismů a historismů, znalost rozdílu mezi formální a neformální komunikací);

2. otázky internacionalizace studia a výzkumu

- o jak vést neslyšící k tomu, aby kromě zběhlosti v lokálním znakovém jazyce (ČZJ, NTS) a psaném jazyce (čeština, norština) dosáhli zběhlosti i v mezinárodních jazycích znakových (IS, ASL) a psaných jazycích (angličtina, francouzština);
- o jak řešit tlumočení akademických aktivit v mezinárodních jazycích (přednášky, cvičení a konference v angličtině),
- o jak jazykově a prakticky zajišťovat mezinárodní mobilitu neslyšících studentů a učitelů

3. otázky jazykové autonomie mluvčích znakového jazyka

- o zda, v kterých případech a jak dosáhnout vzniku komunit užívajících profesním způsobem znakový jazyk nezávisle na mluveném jazyce,
- o má či nemá být trénink v mluvených jazycích (akademické psaní v lokálním jazyce, v angličtině) v případě neslyšících komparativně opíráno o modely jazyků znakových a v těchto jazycích vysvětlováno?
- o je důležitější provázanost znakového a mluveného jazyka (znak se chápe jako synonymum slova), nebo provázanost znakových jazyků mezi sebou?
- o jak posuzovat obecnou použitelnost neologismů vzniklých v tlumočnické praxi nebo v individuální komunikaci, tak aby bylo rozumné je nabízet ve formální komunikaci veřejné?
- o má či nemá být mluvčí znakového jazyka veden v k tomu, aby kromě přímé komunikace dokázal tvořit ve znakovém jazyce i odborné dokumenty, byl slovesně, tj. znakově tvůrčí atd.?

4. otázky zápisu a fixace dokumentů ve znakových jazycích

- o není ustálené písmo pro denní praxi, což vede k tomu, že data o znakovém jazyce jsou známa spíše z přímé komunikace a je třeba je zvládnout vizuální pamětí,
- o videozáznam není anonymizovatelný a je téměř needitovatelný,

- je proto velmi málo dokumentů ve znakovém jazyce a chybí střední proud těchto odborných záznamů – dokumenty o znakovém jazyce jsou buď povrchně populární, nebo lingvistické, jen ojediněle činí sami neslyšící vlastní jazyk předmětem zájmu, nevedou si o něm záznamy, nestudují cizí znakové jazyky
- příliš mnoho znalostí a informací je vázáno na přímou osobní komunikaci, chybějící znemožňuje hlubší logickou analýzu a reflexi jazykových modelů pro vzdělávací praxi, informace zanikají s odcházející generací uživatelů atd.
- v podstatě chybí beletrie jako jeden z pilířů kultivace;

Zatímco okruhem otázek 1–3 se zabývá především projekt *Sign Languages in Higher Education*, okruhem 4 se specificky zabývá samostatný projekt *Desktop Publishing in Sign Lanugages*.

Závěr

Přes obrovský rozdíl v investicích norské a české strany do vzdělávání neslyšících a do technologického zabezpečení inkluze zůstávají některé klíčové otázky na obou stranách stejně otevřené:

1. Identita neslyšících, která by zahrnovala pocit sounáležitosti se slyšícími téhož věku, téže obce, regionu, národa atd. (idea inkluzivního vzdělávání) a současně i sounáležitosti s slyšícími, tedy na základě jazyka a vnímání světa, přes hranice regionů a států (idea speciálního vzdělávání pro překonání pocitu vlastní ojedinělosti, netypičnosti, problematičnosti).
2. Jazykové a kulturní kompetence v rodinách, kde nemůže dojít k předávání zkušeností mezi rodiči a dětmi.
3. Jazykové a kulturní kompetence neslyšícího v hlavním vzdělávacím proudu, pokud jde o znakové jazyky. Jak v inkluzivních podmínkách docílit potřebné míry expozice znakovému jazyku, která předpokládá komunitu profesně vzdělaných a kultivovaných neslyšících, což je idea speciálních škol? Kolik znakových jazyků musí neslyšící znát, aby byl připraven na evropskou a světovou mobilitu ve vzdělávání?
4. Jazykové a kulturní kompetence neslyšícího, pokud jde o psanou formu mluvených jazyků, případně jejich orální artikulaci neslyšícími mluvčími a její odezírání. Jak docílit potřebné míry suverenity v majoritních jazycích, aby znakový mluvčí byl připraven na evropskou a světovou mobilitu ve vzdělávání?
5. Je udržitelná bilingvnost prostřednictvím tlumočnicka, tedy bez skutečné bilingvnosti celé společnosti? Čím nákladem je vzdělávání tlumočnicků, samo tlumočení a jazykové vzdělávání celé společnosti (kurzy znakových i mluvených jazyků pro rodinné příslušníky, učitele, spolužáky, spolupracovníky), nemá-li se svoboda projevu omezit na úzké kroužky a ojedinělé akce a nemá-li současně vyvolat odpor pro svou ekonomickou neudržitelnost?